

DE ZES VERDWENEN MOLENS VAN DE MOLENWEG

Tekst en beeld: Ed Dekker

„We speelden altijd op de molenkaai, tegenover ons huis.” Annie Breed-Ruiter (67) uit Heerhugowaard woonde vroeger aan de Molenweg. Met de molenkaai bedoelt zij de uitstulping van de Molenweg nabij de Middenweg. Haar grootvader Cees Ruiter was daar als gemeentelijk werkmans vaak bezig met stenen kloppen. Op deze plek heeft jaren een puinbreker gestaan. Ooit maalde hier een watermolen.

Rechts:

*De uitstulping aan de zuidzijde van de Molenweg nabij de aansluiting met de Middenweg. Op deze plek, ook wel de molenkaai genoemd, stond een watermolen. De laatste molenaar op deze plek was Pieter van Schagen, eind negentiende eeuw.
(foto Ed Dekker)*

*De Molenweg anno 2005: geen molen te zien.
(foto Ed Dekker)*

De molenkaai herinnert aan de tijd dat de Molenweg zijn naam volop eer aandeed. Ooit hebben aan en nabij de Molenweg – de verbinding tussen de Middenweg en de Plempdijk – zes molens gestaan. Over deze molens gaat dit artikel. Hun verhaal wordt geschetst tegen de achtergrond van de geschiedenis van de watermolens in de polder Heerhugowaard.

De zoektocht naar de verdwenen molens van de Molenweg levert allerlei verrassende ontdekkingen op. Allereerst wordt de merkwaardige knik in de Molenweg ter hoogte van het veehouderijbedrijf van Jos van Stralen op nummer 8 verklaard. Bij de aanleg van de *Molen Wech* namelijk moest een buiging worden gemaakt van-

wege een groep molens die voor de drooglegging in de jaren 1629-1630 van *De Grootte Zuyder Waert* was gebouwd nabij het oude land van Veenhuizen. Een van de andere verrassingen is dat diverse molenaars Van Schagen een bestaan hebben gehad aan de Molenweg. Van Schagen is een bekende naam in de regionale molenwereld. Zo laat Jan van Schagen de wieken van ‘zijn’ Kaagmolen aan de Nieuweweg te Spanbroek nog geregeld draaien. Voorts maken we kennis met vier generaties Van Veen als molenaar.

Kavelkaart 1631

De zes molens bij de Molenweg waren watermolens van de polder Heerhugowaard en zijn kort voor of tijdens de drooglegging gebouwd. Het zestal staat aangegeven op de bekende kavelkaart van de ingepolderde *Grote Waert* uit 1631 van Anthonius Metius en Baert Claesz. Zij waren de belangrijkste landmeters die betrokken waren bij de werkzaamheden rond de droogmaking van De Waard.

De zes molens aan en nabij de Molenweg staan duidelijk op deze kavelkaart van de Heerhugowaard uit 1631. De Molenweg loopt van de Middenweg (onder) naar de Plempdijk langs de nog niet drooggelegde Berkmeer (boven). In de uiterste hoek Plempdijk-Molenweg de bovenmolen van de Middelpolder. Daaronder de middenmolen van de Middelpolder. Schuin achter de bovenmolen van de Middelpolder staat de bovenmolen van de polderafdeling Veenhuizen. Met daaronder de middenmolen van Veenhuizen en vervolgens de ondermolen van Veenhuizen. Helemaal onder aan de Molenweg nabij de Middenweg de ondermolen van de Middelpolder.

Twee van de zes molens zijn na ruim anderhalve eeuw trouwe dienst verdwenen. Zij raakten overbodig bij de vervijzeling die de Heerhugowaardse polderbaas Pieter Raat liet doorvoeren in de eerste helft van de negentiende eeuw. Bij deze operatie werd het scheprad vervangen door een vijzel. Daardoor kon de polder toe met minder molens.

De vier andere molens werden gesloopt nadat in 1877 de stoombemaling zijn intrede had gemaakt in Heerhugowaard. Het stoomgemaal aan de Huygendijk, het huidige Poldermuseum, nam de windbemaling volledig over. Op een topografische kaart van rond 1900 is geen enkele molen te zien nabij de Molenweg. Ook de molenkolken werden overbodig. Nog heel lang herinnerde de kavelstructuur ter plekke in het weiland duidelijk zichtbaar aan de vroegere plek van de molens.

De kolken wijzen op verschil in taak van de verdwenen molens. De kolken dienden om opgemaald polderwater tijdelijk op te slaan, totdat het water kon worden uitgeslagen.

Nabij de Molenweg stonden drie type molens, van elk twee stuks: ondermolens, middenmolens en bovenmolens. Deze trapsgewijze bemaling was nodig om de polder tijdig te kunnen verlossen van haar overtollig water. De twee bovenmolens loosden uiteindelijk het polderwater op de boezem. Dit was aanvankelijk het aangrenzende Berkmeer; na de drooglegging van dit meer in 1636 was de ringvaart van de nieuwe buurpolder de boezem. Via de Raakmaatsboezem werd het polderwater via de Langereis afgevoerd naar zee.

Voddenweg

De Molenweg - die om onduidelijke reden in de volksmond lang de Voddenweg werd genoemd - neemt een bijzondere plek in de waterstaatkundige historie van de polder Heerhugowaard in. De weg grenst aan drie zogeheten polderafdelingen. Bij de drooglegging is de Heerhugowaard verdeeld in acht afdelingen. Elke polderafdeling had zijn eigen

molens. Deze onderverdeling had te maken met sterke verschillen in hoogtes. De polderafdelingen Veenhuizen, Middelpolder en Berkmeerdijk grensden voor een deel aan de Molenweg. Al deze afdelingen kenden voor de vervijzeling in de eerste helft van de negentiende eeuw elk drie molens. De molens van de afdelingen Veenhuizen en Middelpolder stonden aan of nabij de Molenweg.

‘Onze’ zes molens behoorden tot de 35 molens waarmee de Heerhugowaard uiteindelijk is drooggelegd. In 1625 hadden de Staten van Holland en Friesland octrooi verleend voor de droogmaking. Er was aanvankelijk, in 1628, besloten tot de bouw van 24 poldermolens, verdeeld over acht gangen die elk het water in drie trappen moesten uitslaan op de ringvaart. Begin 1628 werd al hard gewerkt aan de ringdijk en ringsloot.

Er werden uiteindelijk elf gangen van drie molens gezet, plus daarbij twee molens voor extra laag gelegen landerijen. Dat waren de Oterleker Staartmolen en De Kilmolen (eveneens een staartmolen). Naarmate het waterpeil tijdens de droogmaling daalde, werden er trappen bijge-

plaatst, totdat het hele systeem van bovenmolens, middenmolens en ondermolens operationeel was.

De polder viel in de loop van 1630 droog. De kavels werden verloot op 20 juni 1631. De 35 poldermolens van de Heerhugowaard kregen al snel gezelschap van twaalf strijkmolens. Deze molens droegen zorg voor de afmaling van de ene op de andere boezem. En zo zagen de eigenaren van de jonge kavels in 1635 totaal 47 molens in bedrijf.

De molenaars van 1789

Molenaars kwamen en gingen. Het archief van de polder Heerhugowaard geeft veel namen prijs. De namen van de eerste molenaars van de afdelingen Veenhuizen en Middelpolder konden niet worden achterhaald. Wel bekend is wie in 1789 op de molens zaten. In de afdeling Veenhuizen waren actief de weduwe van Cornelis Bruyn (de molenaarster van de bovenmolen), Jan Dam (middenmolen) en de weduwe van Claas Pieters (ondermolen).

De molenaars van de Middelpolder waren Tames Zant (hij bemande de bovenmolen), Arie Komen (middenmolen) en Claas van Schagen (ondermolen).

Er is geen uitputtend onderzoek verricht naar de molenaars al die jaren van de molens bij de Molenweg. Sommige gegevens dienden zich bij raadpleging van het polderarchief bij toeval aan. Ook daaruit bleek dat het beroep van molenaar niet was voorbehouden aan mannen.

We zagen hierboven al twee weduwen als molenaar. In 1812 maalde Neeltje Simons met de bovenmolen van de afdeling Veenhuizen. Ook haar collega op de bovenmolen van de Middelpolder was dat jaar een vrouw, de weduwe van Tames Zant. De weduwe Zant werd op deze molen opgevolgd door Klaas Leek. Hij maakte later plaats voor Jacob van Schagen.

Nog acht strijkmolens over

Gaandeweg de jaren verminderde het aantal molens in de polder gestaag. Enkele molens verbrandden en werden niet ver-

vangen. De belangrijkste redenen voor de teruggang waren, zoals genoemd, de vervijzeling en de introductie van de stoombemaling met daarna verdere verbeteringen.

In 1911 waren alle poldermolens verdwenen. Er resteerden elf strijkmolens. Acht van deze strijkmolens bestaan nog steeds: drie bij Rustenburg en vijf bij Oudorp. Met een vijzel in plaats van een scheprad kon een molen dieper malen. De opvoerhoogte was groter. Deze omschakeling was financieel aantrekkelijk voor de Heerhugowaard, die lange tijd bekend stond als de 'Armenpolder'. Een fiks aantal molens - duur in onderhoud - werd hierdoor overbodig.

Diverse molens verkeerden begin 1800 in dusdanig slechte staat dat zij totaal vernieuwd moesten worden. Archiefstukken uit die tijd geven iets prijs van de zorgen over het onderhoud. Zo moest de ondermolen van de Middelpolder van Klaas van Schagen in 1801 *nodig* een nieuwe achterbalk worden ingestoken.

Geamoveerd*

De vervijzeling werd uitgevoerd in de jaren 1803-1845. In die periode liep het aantal molens terug van 45 naar 34 (inclusief de strijkmolens). De afdeling Veenhuizen en de Middelpolder verloren beide hun middenmolen. Deze molens werden, zoals gesteld in het polderarchief, *geamoveerd*. Ze werden dan voor afbraak verkocht. De molengangen konden volstaan met twee trappen. Via de ondermolen stroomde het polderwater rechtstreeks naar de bovenmolen.

Jacob Volkers was de laatste molenaar van de Veenhuizer middenmolen. Na de sloop kwam hij niet zonder werk. Hij bleef bij de polder. Jacob Volkers werd in een andere molen van de Heerhugowaard *geëmployeerd*.

Ook in de Middelpolder maakte de vervijzeling de middenmolen overbodig. Dit betekende het einde van de loopbaan van Arie Komen als molenaar. Hij wilde stoppen.

* *Amoveren: slopen*

Arie Komen, die we al in 1789 tegenkwamen als de man van de middenmolen in de Middelpolder, had best molenaar kunnen blijven. Hij was benoemd tot molenaar van de bovenmolen in de afdeling Rustenburg, maar daar zag hij van af. Op eigen verzoek stopte hij in 1810 en ging met pensioen.

Wonen in boet

We komen Arie Komen later in 1810 weer tegen in het archief en wel met een verzoek aan het polderbestuur. Het lukte Arie Komen namelijk niet om een woning in Veenhuizen te bekomen en wilde samen met zijn vrouw gaan wonen op de *kolkkaai*. Daar stond een boet. Hij vroeg toestemming om de boet voor rekening van de polder enigermate te repareren om die tot woning te gebruiken, *hoe gering ook*. De molen van Arie Komen is halverwege 1810 afgebroken. Dat gebeurde waarschijnlijk vrijwel tegelijkertijd met de Veenhuizer middenmolen van Jacob Volkers. Deze molenaar heeft daar niet lang op gezeten. Volkers was in 1806 benoemd.

De molenaars konden niet volledig hun eigen gang gaan. Zij stonden onder toezicht van poldermeesters. Dat waren landeigenaren die in opdracht van het polderbestuur een oogje in het zeil hielden. Hun functie werd omschreven als: *goede opzicht hebben op de dienst van de molenaars, dag en nacht*.

Gerrit Booy was in 1848 benoemd tot poldermeester in de bemaling van de Middelpolder. Twee jaar later kreeg Jan Oudes deze taak in de Veenhuizerpolder.

Arie Leegwater

Een sprong naar 1871. Een lijst met alle molenaars in de Heerhugowaard van dat jaar laat een aantal bekende Heerhugowaardse achternamen zien, zoals Hoogzaad, Smit, Mul, Sneekes, Pluister, Huijberts en Modder.

De molenaar van de bovenmolen van de afdeling Veenhuizen was in 1871 Arie Leegwater, die van de ondermolen de we-

duwe van Gerrit van Veen.

Op de twee molens van de Middelpolder zaten Van Schagens: Klaas van Schagen Jbzn. bemande de bovenmolen, Pieter van Schagen Dzn. de ondermolen.

Deze vier molenaars worden nader belicht. Zij droegen ieder hun steentje bij aan de waterbeheersing in een tijd dat de intrede van de stoombemaling – met ingrijpende gevolgen – naderde. Tevens blijkt welke molenaars het allerlaatst actief waren langs de Molenweg.

Arie Leegwater (1814-1883) is afkomstig uit Obdam. Al bij zijn huwelijk in 1846 met de in de toenmalige gemeente Veenhuizen geboren Maartje Bruin (1819-1869) was hij watermolenaar. Zijn voorganger op de Veenhuizer bovenmolen was Jacob Bruin.

Zoon Jacob Leegwater nam later het werk van vader Arie op deze bovenmolen over. Jacob was in 1849 geboren in de molen. Hij trouwde met Marijtje Middelbeek uit Haringcarspel.

Jacob Leegwater was de laatste molenaar van de Veenhuizer bovenmolen. Na de sloop van deze molen in 1882 verhuisde hij naar elders in Heerhugowaard en werd arbeider. Zijn vader Arie was al eerder uit de molen vertrokken. Bij zijn overlijden in 1883 op 68-jarige leeftijd woonde Arie Leegwater aan de Middenweg.

Het graf van Jacob Leegwater (1849-1928) en zijn echtgenote Marijtje Middelbeek (1850-1938) op de gereformeerde begraafplaats aan de Stationsweg in Heerhugowaard. Jacob is de laatste molenaar van de bovenmolen van de polderafdeling Veenhuizen. Deze molen is gesloopt in 1882. (foto Ed Dekker)

Met Koster & Van Batenburg, zeilmakerij te Alkmaar, deed het polderbestuur een reeks van jaren zaken voor de leverantie en het onderhoud van de molenzeilen en het touwwerk. (afbeelding Regionaal Archief Alkmaar)

niet onmiddellijk alle watermolens in de polder verdwenen. De hoofdingelanden machtigden in november 1907 dijkgraaf Maarten Kalis en zijn heemraden om de zes thans nog bestaande doch buiten werking gestelde watermolens, staande in de bemaling Rustenburg, te verkopen of te amoveren.

Na sloop werden bruikbare onderdelen los verkocht. De penningmeester van de polder was blij met elke bron van inkomsten! Oud riet en ijzer van de Veenhuizer bovenmolen - de molen van Jacob Leegwater - werd verkocht op woensdag 24 mei 1882. De spullen lagen op de molenwerf en werden 's middags publiekelijk aangeboden. Er werden 104 'percelen' aan de man gebracht. De totale opbrengst bedroeg 126,90 gulden. Dirk Poland kocht vijftien percelen. Hij was

timmerman-molenmaker aan de Draai en kon de materialen goed gebruiken. Partijen oud hout en ander overbodig geworden materiaal werden ook wel verkocht bij het Polderhuis aan de ringdijk nabij Oudorp. Op 11 januari 1900 werden

daar oud ijzer en molenzeilen - oude en nieuwe - aangeboden. De molenzeilen waren jarenlang in onderhoud bij zeilmakerij Koster & Van Batenburg te Alkmaar. Deze firma leverde ook de zeilen. Het polderbestuur besteedde het onderhoud en

de leverantie van de molenzeilen en het touwwerk eens in de tien jaar aan. In de eerste helft van de negentiende eeuw deed het bestuur vaak zaken met Anthonie Bokma. Deze Alkmaarse zeilenmaker had ook de zorg over de twee kleinere watermolens, De Kil en de Oterleker Staartmolen.

KOSTER & VAN BATENBURG
OPGERICHT 1848
ZEILMAKERIJ
ELECTRISCHE INRICHTING
TOT HET VERVAARDIGEN VAN
WATERDICHT E DEKKLEEDEN

**BRANDSPUITSLANGEN, TENTEN, VLAGGEN,
TOUWWERK, SCHEEPS- EN MOLENZEILEN**

September 2005, een kijkje vanaf de Plempdijk, met de Berkmeer in de rug. Links de Molenweg, met achter de bomen het veehouderijbedrijf Jos van Stralen, Molenweg 8. De sloot is het restant van een van de molenkolken. Vanaf dit punt waren in 1635 vijf molens goed te zien. Molen nummer zes stond westelijker, nabij de Middenweg. (foto Ed Dekker)

Slagschaduw

Tot slot een kijkje op de Molenweg. De molenkaai, de uitstulping aan de zuidzijde van de berm waarop Annie Breed-Ruiter als kind vaak speelde, is snel gevonden. Er parkeert een auto, op weg naar de aangrenzende volkstuin. Hier stond dus ooit de ondermolen van de Middelpolder, de molen van Pieter van Schagen. Naar de Plempdijk/Berkmeerdijk. Vanaf deze plek valt een brede sloot op. Op de naast gelegen Groenedijk - die ooit het oude land van Veenhuizen beschermde tegen het opdringerige water van De Waert - grazen koeien. De sloot is een restant van een van de molenkolken. Een andere kolk is gedempt. „Nog niet zo lang terug”, weet Piet Weel (65). „Ik denk

Frans (links) en Theo Ruiter bij de berg stenen op de vroegere molenkaai, begin jaren vijftig. De gemeente Heerhugowaard heeft deze plek lange tijd in gebruik gehad om straatklinkers op te slaan en te bewerken. (foto van Annie Breed-Ruiter)

zo'n 25 jaar geleden.” Piet Weel woont op de stolp Vrede Oord aan de Plempdijk. Op deze boerderij zat ook zijn grootvader Petrus Barthelomeus Weel. „Hij wist ervan dat de wieden van een van de molens bij goed zonnig weer slagschaduw in huis veroorzaakte.”

Hensbroek, september 2005

Bronnen

- * *Regionaal Archief Alkmaar:*
 - archief Polder Heerhugowaard (met een inleiding van Diederik Aten over de historie van de polder)
 - bevolkingsregister
 - akten burgerlijke stand
- * *Kadaster Alkmaar*
- * *De Heerhugowaard, de geschiedenis van de Huygenwaert, 1981, J.J. Schilstra*
- * *De Heer-Hugowaard (1629-1929) – een geschiedenis van den polder, 1929, mr. J. Belonje*
- * *Molens in Noord-Holland, inventarisatie van het Noordhollands molenbezit, 1981, G.H. Keunen e.a.*
- * *Droge voeten op vrije grond, de geschiedenis van West-Friesland en Kennemerland in vogelvlucht, 2001, Henk Komen*
- * *West-Friesland in oude kaarten, 1987, Marc Hamelaers*
- * *Historische Atlas Noord-Holland, 1990*
- * *Kaartboek Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland 1745, heruitgave 1980*
- * *'Stratenmaker Klaas Mul één met de Middenweg van Heerhugowaard'; in: West-Frislands Oud & Nieuw, Westfries Genootschap, jaarboek 1997, 'artikel Ed Dekker*
- * *'Het molenmakersbedrijf Poland: een ambachtelijke traditie van 130 jaar in Heerhugowaard; in: West-Frislands Oud & Nieuw, Westfries Genootschap, jaarboek 1995, artikel Ed Dekker*
- * *Website De Woonomgeving (www.dewoonomgeving.nl)*
- * *Website stamboom Van Schagen (www.lindaout.nl)*
- * *Website grafstenenproject Noord-Holland (www.schiltmeijer.nl)*